

ERFGOED BRUSSEL

N°015-016

SPECIAAL NUMMER - SEPTEMBER 2015
Open Monumentendagen
Brussels Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
ATELIERS, FABRIEKEN EN KANTOREN

PLUS
Internationaal Fotografisch Experiment
met Monumenten

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

DOSSIER

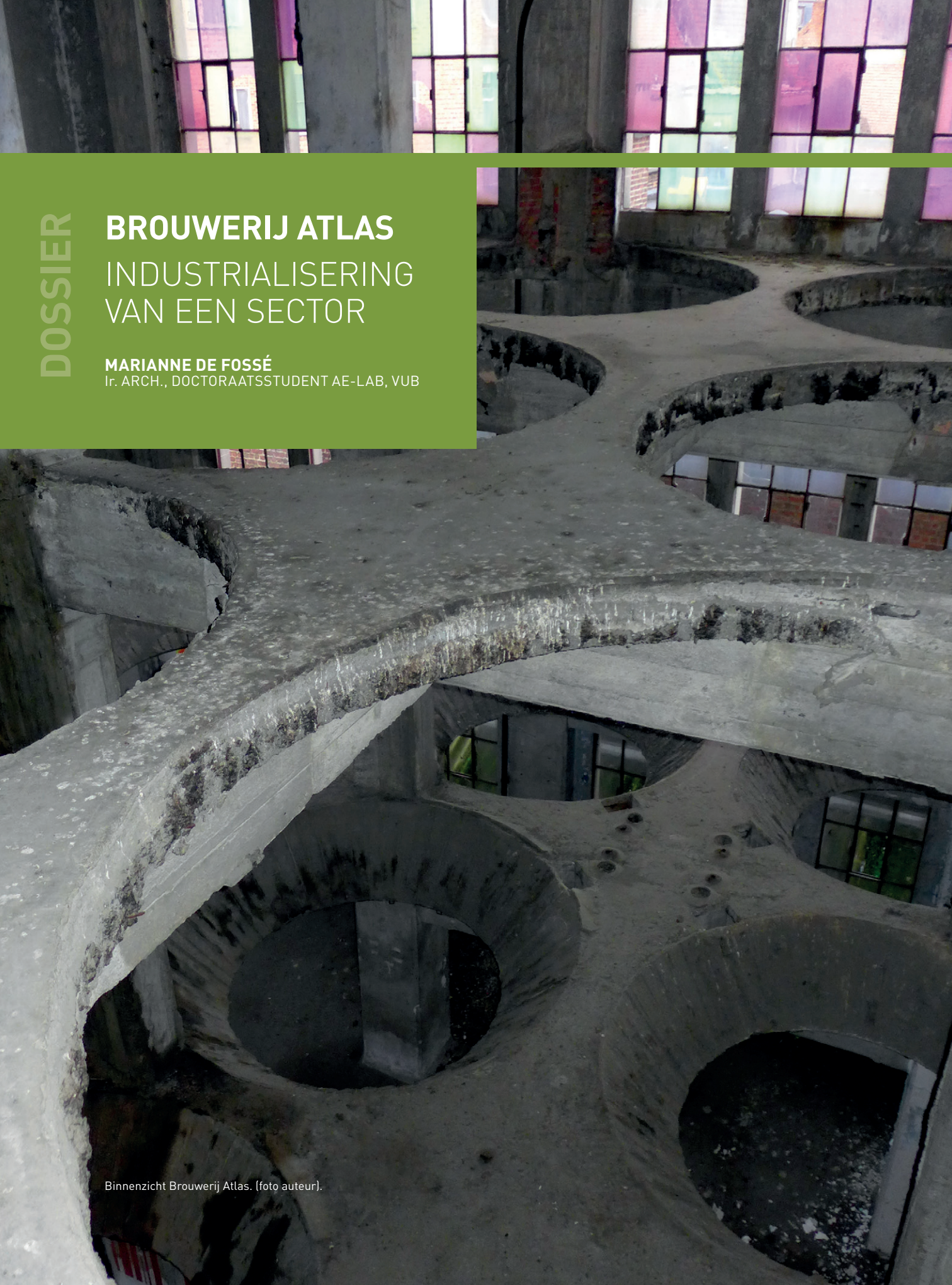
BROUWERIJ ATLAS

INDUSTRIALISERING VAN EEN SECTOR

MARIANNE DE FOSSÉ

Ir. ARCH., DOCTORAATSSTUDENT AE-LAB, VUB

Binnenzicht Brouwerij Atlas. (foto auteur).

IN STEDEN ZOALS BRUSSEL, WAAR DE RIVIEREN VERVUID WAREN, WAS BIER DRINKEN EEUWENLANG VEILIGER DAN WATER. Bierbrouwen was dus een belangrijke nijverheid. Brouwerij Atlas was een van de grootste van Brussel en is een parel op het vlak van brouwerijarchitectuur. Nu de Brusselse bevolkingsaan groei de nood aan woningen doet toenemen, laten bouwpromotoren hun oog vallen op de industriële sites binnen de stad, ondermeer in de kanaalzone, waardoor het voortbestaan van dit soort historische brouwerijgebouwen in het gedrang komt. Studie van deze gebouwen en hun mogelijke reconversie is dan ook dringend nodig om zo eigenaars, ontwerpers, bouwpromotoren en overheidsinstanties bij te staan bij de respectvolle herbestemming van dit patrimonium. Dit artikel schetst de evolutie van de brouwerijen in Brussel aan de hand van Atlas.

Brouwerij Atlas werd tussen 1913 en 1924, tijdens het laatste hoogtepunt van de brouwindustrie in Brussel, opgetrokken in de kanaalzone in Anderlecht. Het complex bestaat uit meerdere gebouwen met specifieke functies. De brouwerij illustreert de ontwikkeling van de lokale bierproductie van ambachtelijke nijverheid tot een grootschalige industrie met specifiek daarvoor ontworpen complexe sites. Van de initiële brouwerij in een enkel gebouw gaat het naar een gebouwencomplex met een brouwerijtoren, een atelier, een pakhuis, kantoren, paardenstallen en een hangar (afb.1). De brouwerij verloor zijn initiële functie in 1950 bij de overname door de Brouwerij Haacht, maar de gebouwen bleven vooralsnog intact. Enkel de brouwinstallaties werden bij de overname ontmanteld.

Afb. 1

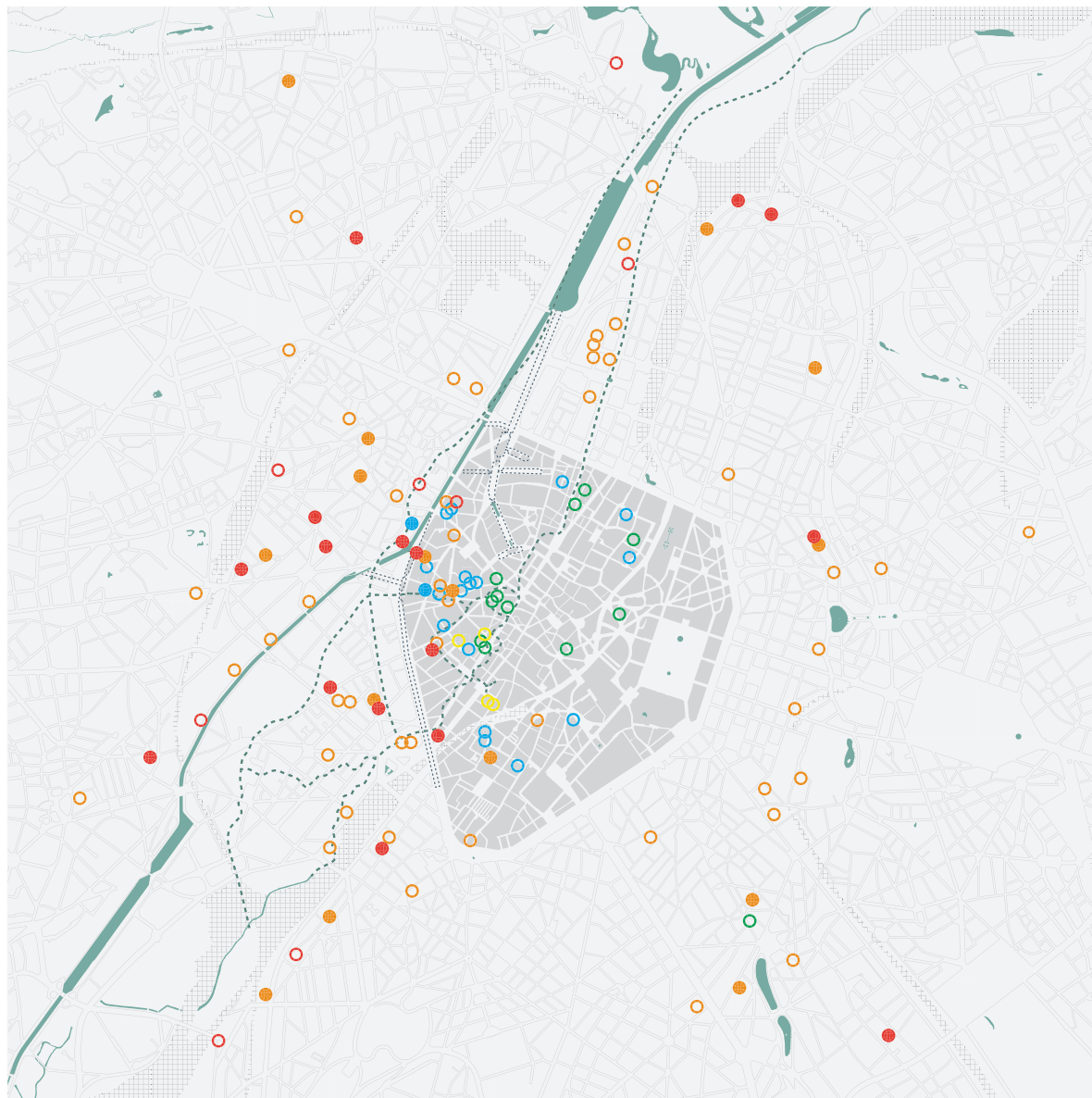
De Brasserie Saint-Guidon voor de overname door Atlas N.V. (© Emmaüs-Gemeenschap).

VAN HUISBROUWERIJ TOT BIERINDUSTRIE

Huisbrouwerijen kwamen vanaf de middeleeuwen verspreid over heel het Brussels grondgebied voor. Na een concentratie van de bierindustrie langs de Zenne, verplaatste ze zich in de 19de eeuw naar de noord-zuidas langs het kanaal Brussel-Charleroi. Rond het begin van de 20ste eeuw kende Brussel een negentigtal brouwerijen, waarvan Brouwerij Wielemans in Vorst in 1930 de grootste en modernste van Europa was.¹

Economische bloei

Tijdens de economische bloei van de 19de eeuw evolueerde het brouwersambacht tot een grootschalige industrie. Enerzijds was de bierafzet vooral op de plaatselijke bevolking gericht en groeide ze gestaag met die bevolking mee. Anderzijds boden de invoering van de stoomkracht, innovatieve technieken en mechanisering de mogelijkheid tot schaalvergroting. Dit had zijn weerslag op de architectuur van de brouwerijen. De eerste brouwerijen waren heel bescheiden van omvang en bleven

LEGENDE

● Bestaande brouwerijen	● 1850-1899
○ Afgebroken brouwerijen	● 1900-1950
● 1650-1699	--- Zenne
● 1750-1799	⋯ Dokken
● 1800-1849	

Afb. 2

Kaart met bestaande en afgebroken brouwerijen in Brussel. Op een totaal van 300 brouwerijen, van de middeleeuwen tot vandaag, konden zo'n 150 daarvan gelocaliseerd worden. Een veertigtal bestaan nog. (kaart auteur)

beperkt tot een enkel gebouw, al dan niet gecombineerd met de woning van de eigenaar. Door de industrialisering konden de brouwerijen meer bier en biersoorten produceren en werden ze groter. Ook de gebouwen zelf werden omvangrijker en kregen robuustere structuren. Er werden verschillende gebouwen met eigen architecturale kenmerken toegevoegd, zoals paardenstallen en remises voor het transport van het bier, pakhuizen voor de opslag van de grondstoffen, vaten en flessen, kantoren voor de administratie en ateliers voor het maken en herstellen van brouwgereedschap. Geografisch gezien concentreerden de brouwerijen zich rond de Zenne en de Kleine Zenne, waarvan het water gebruikt werd om de brouwinstallaties en de vaten te reinigen en om het afvalwater in te lozen.² Vanaf 1840 verplaatste de industrie zich langzaam naar zones buiten de stadsmuren, nabij het nieuw aangelegde kanaal Brussel-Charleroi en de eerste treinstations. In de tweede helft van de 19de eeuw werden de resterende brouwerijen in het centrum van Brussel geconfronteerd met grote infrastructuurwerken, zoals de overdekking van de Zenne (1867-1871), de aanleg van centrale lanen en het dempen van het laatste havendok in 1910. In het centrum bleven dat jaar nog slechts 18³ brouwerijen over, tegenover 68, waaronder Brouwerij Atlas, in de andere gemeentes van Brussel (afb.2).⁴

Neergang Brusselse brouwerijen

De 20ste eeuw werd gekenmerkt door verdere industrialisatie, schaalvergrotingen en overnames. De noodzaak om de productie te moderniseren betekende het einde van de kleine brouwerijen en de laatst overgebleven huis- en huurbrouwerijen.⁵ De Eerste Wereldoorlog maakte de situatie nog erger. Er was een tekort aan mankracht en grondstoffen. De

Afb. 3 De historische Brasserie de l'Etoile (1875) werd in 1963 overgenomen door Les Brasseries Unies De Boeck et Goossens (© La Fonderie).

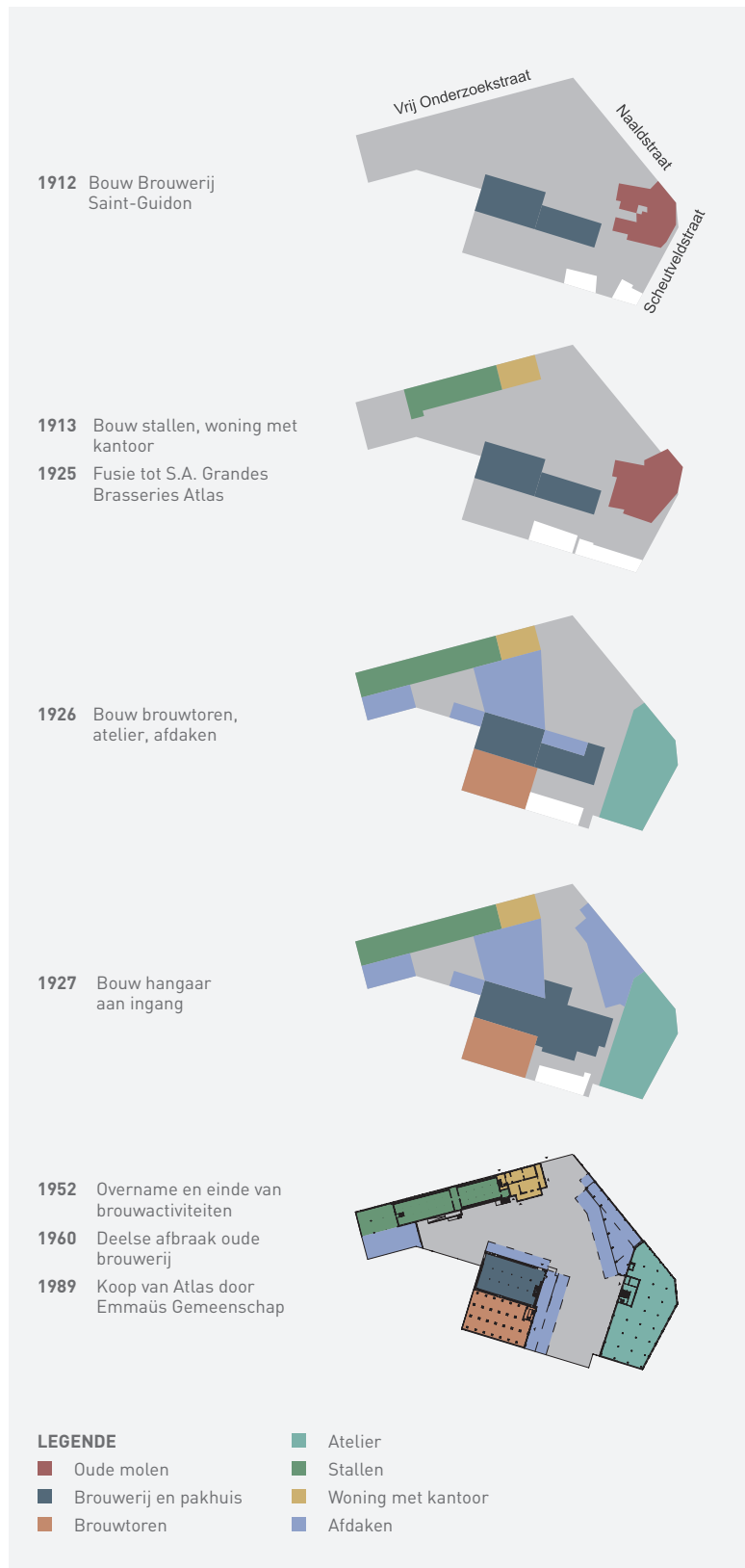
Duitsers eisten alle paarden op die tot dan toe gebruikt werden voor het biertransport. Koeien waren een tijdelijk alternatief.⁶ De koperen brouwketels werden eveneens in beslag genomen.⁷

Na de crisis in de jaren 1930 en de Tweede Wereldoorlog daalde het aantal Brusselse brouwerijen en biersoorten nog verder. In de tweede helft van de 20ste eeuw bleven enkel de grote namen over, zoals *Les Brasseries Unies De Boeck-Goossens* en Brouwerij Vanden Stock. Zij namen de belangrijkste biermerken van kleinere brouwerijen over (afb. 3). De installaties van deze laatsten werden om competitieve redenen ontmanteld⁸ en de gebouwen verlaten of gebruikt als pakhuis. Dit lot onderging ook Brouwerij Atlas, waarvan de populairste bieren van 1952 tot 1980 verder werden gebrouwen door Brouwerij Haacht. De Atlasgebouwen dienden van toen af nog louter als opslagplaats.⁹

De kleine brouwerijen kregen het steeds moeilijker om hun bier aan de man te brengen. De opkomst van

limonades, spuitwater¹⁰ en Duitse, Engelse en Deense bieren verkleinde de afzet van lokale bieren. De vroegere aan-huis verkoop verdween door de verhoogde mobiliteit van de bevolking, de oprichting van supermarkten en de buitenshuis werkende vrouwen.¹¹ Cafés maakten daarenboven vaak exclusieve deals met grote brouwerijen. Ook de smaak van de bevolking veranderde. Daardoor zou de traditionele Brusselse geuze aan marktwaarde inboeten en zagen heel wat brouwerijen zich gedwongen de deuren te sluiten.¹²

Veel leegstaande brouwerijen werden ondertussen afgebroken. In de tweede helft van de 20ste eeuw moesten zelfs actieve brouwerijen en hun ateliers en pakhuizen plaats maken voor de grote Brusselse stadsprojecten. Brouwerij Le Château d'Or (18de eeuw – 1968) verdween voor het project van de Zuidring rond Brussel, die er uiteindelijk nooit zou komen.¹³ Brouwerij De Unie (1878 – 1989) en de leegstaande Brouwerij Léopold (1982) maakten plaats voor het Europese Parlement.

Afb. 4
Evolutie van Brouwerij Atlas (reconstructie door auteur).

In 1990 bestonden er nog slechts twee actieve brouwerijen in de hoofdstad. Een van die twee was Brouwerij Belle-Vue, die in de jaren 1970 meer dan 500 mensen tewerkstelde.¹⁴ Vandaag zijn er drie brouwerijen actief: de historische Brouwerij Cantillon (1900), de nieuwe *Brasserie de l’Imprimerie* (2003) en *Brasserie de la Senne* (2010).

De veertigtal overgebleven brouwerijgebouwen en -sites worden vandaag voornamelijk gebruikt als appartementen, lofts, kantoor- of stockageruimte. Bij sommige werd slechts het hoogstnodige aangepast, terwijl andere onherkenbaar werden verbouwd. Enkele hebben een culturele functie zoals *Brasserie J. Aerts & Van Rossum* (1896, Sint-Joost-ten-Node), dat nu *Théâtre Le Public* is, en *Brasserie Vanden Stock* (1940, Molenbeek) dat nu de Brussels Event Brewery huist alsook leslokalen voor het RITS. Ook Brouwerij *L’Etoile* (1875, Brussel) werd nieuw leven ingeblazen toen het Kaaithater erin trok en er studio’s inrichtte. De bekendste reconversie is waarschijnlijk die van Brouwerij Wielemans-Ceuppens in Vorst (1881), nu het centrum voor Hedendaagse Kunst. Het Wiels opende zijn deuren in 2008 en betekent zowel een economische als een culturele impuls voor de omgeving. De recentste grootschalige reconversie is die van Brouwerij Belle-Vue (1916, 1931-35) aan de kanaalzone in Molenbeek. In 2013 werd deze omgebouwd tot hotel voor zowel families als trekkers. De gemeente Sint-Jans-Molenbeek heeft hiernaast ook een hotelschool voorzien op de site. Ook deze projecten vormen een sociale en economische impuls voor de gemeente.

**GESCHIEDENIS
VAN BROUWERIJ ATLAS**

Brouwerij Atlas werd opgericht in een periode van bloei aan het kanaal

Afb. 5

De art-decogevul van de brouwerijtoren diende als uithangbord voor de brouwerij (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

in Anderlecht opgericht. Deze brouwerij bestaat uit vijf gebouwen en getuigt van de industrialisering van de sector (afb. 4).

Brasserie Saint-Guidon

Op vraag van de brouwer François Schelfaut tekende de verder onbekende architect en aannemer Installé in 1912 de plannen voor een geuzebrouwerij op stoomkracht. Deze werd een jaar later gebouwd onder de naam *Brasserie Saint-Guidon*, naar de patroonheilige van de gemeente. Terzelfdertijd kwam er ook een woongebouw, met kantoren en refter, alsook stallen voor honderd paarden. De ontwikkeling van dit nog

grotendeels onbebouwd perceel paste in het ontwikkelingsplan van het zich industrialiserende Kuregem. De wijk rond de Vrij Onderzoekstraat kreeg een nieuw gezicht, met brouwerijen, brouwinstallatie- en flessenproducenten.¹⁵

De reus Atlas

In 1925 fuseerde *Brasserie Saint-Guidon* met de naastgelegen *Brasserie du Petit Moulin* tot *S.A. Grandes Brasseries Atlas*. De brouwerij produceerde zowel geuze als pils, waaronder Prisma Pils en Export Atlas. De oude graanmolen op stoom die naast de brouwerij stond moest plaats maken voor een atelier en de

Afb. 6

Voorgevel van de toren, detail van een van de pilasters in art-decostijl, perfect symbool van de moderniteit (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

binnenplaats werd overdekt. Installé maakte de plannen voor een brouwerijtoren van 30 meter hoog, bestemd voor een productieproces van lage gisting, pils.¹⁶ De art-deco stijl van de gevel diende als uithangbord voor de brouwerij (afb. 5 en 6).

Brouwerij Atlas werd in 1949 verkocht aan de concurrerende Brouwerij Haacht, die in de voorgaande jaren ook andere Anderlechtse brouwerijen opkocht. De brouwactiviteiten van Atlas werden overgenomen. Atlas Pils en Mill's Stout werden door Brouwerij Haacht verder geproduceerd. De gebouwen van Atlas dienden slechts nog als opslagplaats

Afb. 7
Op de zijgevel van de toren werd het betonnen skelet met opvulmetselwerk zichtbaar gelaten (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

Afb. 8
In de ronde openingen in de vloeren zaten vroeger 16 kuipen (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

Afb. 9
In de 'kapel' kwam de steriele wort tot leven door contact met wilde gisten in de lucht (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

Afb. 10
Betonnen bakken om water op te vangen op het dak (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

Afb. 11

Detail van de gietijzeren kolommen, smeedijzeren of stalen balken en bakstenen gewelven die later deels vervangen werden door betonnen gewelven (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

voor flessen en bakken.¹⁷ Brouwerij Haacht verhoogde de hangaar uit 1927 aan de ingang van de site om het in- en uitladen van de goederen te vergemakkelijken. De zolder van de stallen kreeg een nieuwe functie als kantoorruimte en de woning kreeg een uitbreiding op de benedenverdieping. In 1960 werden de installaties in het oudste gebouw, de brouwerij op stoom, ontmanteld en werd een deel van het gebouw afgebroken. Vandaag bestaat nog slechts het pakhuisgedeelte van dit eerste gebouw.¹⁸

Emmaüs / La Poudrière

De Atlas site werd in 1989 aangekocht

door de Emmaüs-Gemeenschap / vzw La Poudrière. Deze gemeenschap vangt daklozen op en legt zich toe op de recyclage van gebruiks-goederen. Tot op vandaag gebruikt deze gemeenschap de gelijkvloerse en eerste verdieping van de verschillende gebouwen als opslag- en sorteerterruimte. Daarvoor waren geen structurele ingrepen nodig aangezien de gebouwen open en robuuste structuren hebben. Andere brouwerijen werden na hun sluiting spijtig genoeg onherkenbaar veranderd. Een paar jaar geleden besloot de Emmaüs-gemeenschap de site te verkopen. De verkoop is nog steeds niet afgerond.

BROUWERIJGEBOUWEN

De gebouwen zijn stille getuigen van het aanzien van Atlas. De toren, het atelier, het pakhuis en de stallen zijn belangrijk omwille van hun historische, architecturale en technische aspecten.

Brouwerijtoren

De indrukwekkende 30 meter hoge toren met zijn art-deco gevel staat symbool voor de modernisering. Het gebouw is in een skelet van gewapend beton opgetrokken, de buitenmuren zijn opgevuld met bakstenen metselwerk (afb. 7). De zeven niveaus lieten een nieuw trapsgewijs brouwproces toe: het cascadesysteem, waarbij elke brouwfase zich op een andere verdieping bevindt.¹⁹ De bierproductie was een continu proces en de 16 kuipen maakten brouwen op grote schaal mogelijk. Het blijft echter raden naar de precieze werking van de brouwerij, daar de installaties werden ontmanteld en de archieven niet werden teruggevonden. Er werd pils gebrouwen, maar ook lambiek, dat gebruikt werd voor de productie van geuze.²⁰

In de kelder bevinden zich twee grote bakstenen reservoirs, vermoedelijk gistingsbakken. De gelijkvloerse verdieping bestaat uit een ruimte van 4,30 meter hoog. De eerste, tweede en derde verdieping vormen een geheel waarin zich de gigantische verticale koperen brouwkuipen bevonden. De vloer van de tweede verdieping is extra sterk gebouwd om het hoge gewicht te dragen van de 16 kuipen, die nu verdwenen zijn. Doorheen de grote ronde openingen in de tussenliggende vloeren is het zicht op de monumentale ruimte spectaculair (zie afb. p. 50 en afb. 8). De kolommen in het bovenste gedeelte van deze ruimte zijn beschilderd en de gekleurde glasramen gaven waarschijnlijk een mooi lichtspel op de koperen kuipen.

Afb. 12

De afkoelkuip op de bovenste verdieping van het pakhuis
[A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB].

Afb. 13

De betonnen kolommenrijen verzekeren een open vloerplan
[A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB].

Afb. 14

Houten inkomhal in het atelier (foto auteur).

Afb. 15

De industriële goederenlift [A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB].

Ook de vierde en vijfde verdieping lopen deels in elkaar over in een ruimte die de twee verdiepingen bestrijkt. Een kleine aparte gewelfde ruimte vormt de 'kapel' van de brouwerij. Dit is de plaats waar het wort²¹s nachts kon afkoelen in contact met wilde gisten in de lucht, die op deze hoogte het zuiverst en frist was (afb. 9). De sporen van steunen verraden dat hier een grote open afkoelbak stond. Daarna ging het wort op vat om te gisten.²² De lambiek die hieruit ontstond diende om geuze te maken, wat een mengsel is van jonge en oude lambiek.

Op het dak staan twee immense betonnen bakken om regenwater op te vangen dat waarschijnlijk kon worden gebruikt zowel om het materiaal te spoelen als om bier te maken (afb. 10).²³

Pakhuis

Van de *Brasserie Saint-Guidon* uit 1913 bestaat enkel nog het pakhuisgedeelte met plat dak. De verschillende verdiepingen hebben telkens twee rijen elegante gietijzeren kolommen, metalen balken en bakstenen gewelven (afb. 11). De buitenmuren zijn opgetrokken in baksteen. Dergelijke constructie met ijzeren of stalen kolommen, balken en bakstenen gewelven kan hoge lasten dragen en wordt vaak gebruikt voor industriële gebouwen in Brussel. Het metaal werd immers rechtstreeks aangevoerd uit de mijnstreek rond Charleroi via het Brussel-Charleroi kanaal. Na de bouw van de brouwerijtoren werd op iedere verdieping van het pakhuis een doorgang tussen de twee gebouwen gemaakt.

Het pakhuis had een dubbele functie bij de productie van geuzebier: op de plannen staat dat dit gebouw de *caves de garde et de fermentation* was. In de keldervloer zijn ronde afdraken van tonnen te zien die in lange rijen werden bewaard. Waarschijnlijk

werd hier de lambiek opgeslagen tot hij oud genoeg was om te vermenigen tot geuze. Op de bovenste verdieping staat nog een open metalen afkoelkuip waar het wort werd blootgesteld aan de lucht (afb. 12).

De binnenkant van de muren op de eerste verdieping kreeg in de loop van de jaren een isolatielaag van kurk en de ramen werden gedeeltelijk dichtgemaakt. Op die manier kon de temperatuur ook in de zomer voldoende laag gehouden worden, wat noodzakelijk was om het bier te bottelen.

Atelier

Het ruime atelier met plat dak naast de hangaar bestaat uit een kelder en twee bouwlagen. De werkruimtes zijn open en baden in het licht door de grote ramen en lichtkoepels. De kelderverdieping is half verzonken en krijgt ook ruim daglicht binnen. De constructie in gewapend beton, met betonnen kolommen, balken en vloeren, vormt een doorlopend geheel en laat grote overspanningen toe. De open ruimtes met ritmische kolommenrijen (afb. 13) worden enkel doorbroken door een in hout opgetrokken inkomhal met hoge ramen (afb. 14). Zowel Brouwerij Haacht als de Emmaüs-gemeenschap brachten wijzigingen aan in de bakstenen gevel op de binnenkoer.

Het gebouw diende voor constructie- en herstellingswerken, waarschijnlijk van de vaten en installaties, maar de bouwplannen maken ook melding van een spoel- en bottelinstallatie. Deze werd bij de overname door Brouwerij Haacht afgebroken om meer opslagruimte te scheppen. Waarschijnlijk werd de kelder al voor de overname gebruikt als opslagplaats. De industriële goederenlift in het atelier is intact bewaard (afb. 15). Twee lange gangen onder de binnenplaats verbinden de kelder

van het atelier met de kelders van de brouwerijtoren en het pakhuis. Via deze gangen werden biervaten en -flessen van het ene gebouw naar het andere gebracht.

Paardenstallen

Brouwerij Atlas werkte met een honderdtal paarden om het bier te transporteren. De paardenstallen bevonden zich op twee verdiepingen die via hellingen bereikbaar waren, een concept dat nog slechts hier en in het depot van Brouwerij Haacht in Schaarbeek te vinden is. De stallen bestaan uit een centrale gang met aan weerszijden een vijftwintigtal stallingen. De draagstructuur van het gebouw bestaat uit twee rijen gietijzeren kolommen die metalen balken en bakstenen gewelven ondersteunen om het gewicht van de paarden te dragen. De meeste houten tussenschotten zijn verdwenen, maar de stenen vloer en voederbakken zijn in hun oorspronkelijke staat bewaard (afb. 16). Op de beschermde gevel aan de straatkant staat in het groot *Brasserie Atlas soc. an.*, de ramen zijn versierd met rondbogen, witsteen en cementen platen die de wapens van *Brasserie Saint-Guidon* afbeelden (afb. 17).

ERFGOEDBESCHERMING

In 2001 werd de brouwerij deels beschermd omwille van haar historische, esthetische, sociale en technische waarde. De bescherming omvat de totaliteit van de toren en de gevel van de kantoren en stallen aan de zijde van de Scheutveldstraat. Van de overige veertigtal brouwerijen werden ook Brouwerij Wielemans-Ceuppens (1912, Vorst) en Brouwerij Van Doren (midden 19de eeuw, Brussel) beschermd.

Brouwerij Atlas is ongetwijfeld een uitzonderlijke site waaruit de evolutie van de bierindustrie af te lezen

valt. De overgang van het brouwen van traditionele bieren (de lambiek voor geuze) naar de laag gistende pils-bieren wordt weerspiegeld in beide brouwerijen: men gaat van een bescheiden brouwerijgebouw naar een ingenieuze monumentale brouwerijtoren, die daarenboven door dezelfde architect werd ontworpen. Alle gebouwen op de site weerspiegelen hun functie door hun specifieke architecturale kenmerken en door de materialen die voor hun constructie werden gekozen. De toren is van heinde en ver te zien en vormt al decennia een herkenningspunt in Kuregem, een wijk waar vroeger tientallen brouwerijen te vinden waren.

Afb. 16

In de stallen zijn de voederbakken en enkele houten tussenschotten bewaard gebleven (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

Afb. 17

Op de beschermde gevel zijn de wapens van Brasserie Saint-Guidon afgebeeld (A. de Ville de Goyet, 2015 © GOB).

NOTEN

1. <http://www.wiels.org/nl/21/Gebouw>
2. CULOT, M. (red.), *L'Inventaire visuel de l'architecture industrielle de l'agglomération de Bruxelles*, AAM, Bruxelles, 1980-1982.
3. Den Baert (1381-1945), Hertogh Leopoldus (1757-1922/25), Het Hoorntje (1799-1959), Saint-Michel (1806-1996), Het Zwart Paard (1806-1914/20), De Groene Boomgaard (1812-1914), De Kogel (1816-1914), De Ley Brug (1816-1914), Espange-Toussaint (1829-1970); De Laurier (1829-1950), De Roos (1856-1932), De Unie (1866-1914), De Kroon (1870-1970), De Zwarte Zuster (1798/1812-1914), De Maan (1812-1924), Den Gulden Posthoren (1833-1920), Brouwerij De Vleminck-Coosemans (1897/99-WOII), La Mort Subite (midden 19^e eeuw -1959). QUINTENS, P. (red.), *Bier en Brouwerijen te Brussel van de middel-eeuwen tot vandaag*, Archief en Museum van het Vlaamse leven te Brussel, Brussel, 1996.
4. DE FOSSE, M., *Beer warehouses in Brussels* (onuitgegeven dissertatie), VUB, Brussel, 2014.
5. In huurbrouwerijen kon men bier brouwen met eigen ingrediënten.
6. QUINTENS, P. (red.), *op. cit.*
7. CALDERON, A., *Verdwenen brouwerijen van België*, Mens en Cultuur uitgevers, Gent, 2012.
8. BECUWE, F., 'Het gerief van een bierbrouwer: Een proeve van overzicht van bouwers van brouwerij en mouterij-machines in Vlaanderen en Brussel', in *Erfgoed van Industrie en Techniek – Vlaams-Nederlands Tijdschrift*, 2013, nr 1-2, p. 32.
9. VANDERHULST, G., *Etude historique de l'ancienne Brasserie ATLAS* (onuitgegeven rapport), Brussel, 2012.
10. DE GENDT, T., *Moeder Vooruit en hare kinderen. Of: De socialistische coöperatie Vooruit* (onuitgegeven dissertatie), Universiteit Gent, Gent, 2004.
11. VAN LIERDE, G., *Bier in België, gids voor bieren en brouwerijen*, Lannoo, Tielt, 1992, p. 32.
12. Gesprek met Jean-Pierre Van Roy, vorige eigenaar van Brouwerij Cantillon te Anderlecht, maart 2015.
13. QUINTENS, P. (red.), *op. cit.*, p. 194, 217.
14. *Idem*, p. 56.
15. *Ibidem*.
16. Bouwplannen en -dossiers, Archief van Anderlecht, Brussel, 1912-1926.
17. VANDERHULST, G., *op. cit.*, p. 5.
18. Bouwplannen en -dossiers, Archief van Anderlecht, Brussel, 1912-1926.
19. BRUSSELSE HOOFDSTEDELIJKE REGERING, *Beschermingsbesluit: Aanvatting procedure* (onuitgegeven rapport), Brussel, 1998.
20. Uit het gesprek met Jean-Pierre Van Roy, vorige eigenaar van Brouwerij Cantillon te Anderlecht, werd duidelijk dat verder onderzoek nodig is om vast te stellen hoe de brouwerij werkte.
21. Wort wordt verkregen door het gerst eerst te mouten en dan te maischen, processen die het zetmeel afbreken tot suikers. Later in het brouwproces worden gisten aan het suikerrijke wort toegevoegd. Deze eencellige organismen zetten de gevormde suikers om in koolzuur en alcohol.
22. Gisten is het omzetten van de suikers in het wort in koolzuur en alcohol. Bij lambiek worden de natuurlijke gisten die aanwezig zijn in de lucht gebruikt. Hierna wordt de lambiek op eiken vaten getrokken om enkele jaren verder te gisten.
23. Gesprek met Jean-Pierre Van Roy, vorige eigenaar van Brouwerij Cantillon te Anderlecht, maart 2015. en DE COCKER, N., 'Brouwerij 'De Kloek' te Zottegem herbestemd: de werking van de brouwtoren', in *Erfgoed van Industrie en Techniek – Vlaams-Nederlands Tijdschrift*, 2013, nr 1-2, p. 77.

Atlas brewery,

the industrialisation of a trade.

For many centuries, the rivers in large cities were heavily polluted. Drinking beer was therefore a lot safer than drinking water and, consequently, the brewing of beer was an important commercial activity in cities like Brussels. Atlas Brewery, built during the first half of the 19th century, was one of the largest breweries in Brussels and can be considered a gem of brewery architecture. Today, the population increase in Brussels is causing a higher demand for homes and real estate developers are casting their eyes on the large industrial sites in the city. As a result, the existence of historic brewery buildings, like the Atlas brewery, is being threatened. In order to support owners, designers, real estate developers and governmental bodies in the respectful repurposing of this heritage, a study of these buildings is urgently required. This article outlines the evolution of breweries in Brussels by analysing the exceptional site of the Atlas brewery. It was founded and built in the canal zone in Anderlecht during the final peak of the brewing industry in Brussels. The site evolved from a brewery in a single building to a complex of buildings with a brewery tower, a studio, a warehouse, offices, stables and a hangar. All activity ceased on this site in 1950 when the company was taken over by the Haacht brewery. Although the brewing installations were dismantled at the time the buildings have remained intact up to now. In 2001, the brewery was partially listed due to its historic, aesthetic, social and technical value.

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basyn, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Leseque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Leseque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN HET DOSSIER

Paula Dumont

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

François Antoine, Mario Baeck,
Jean-Marc Basyn, Inge Bertels,
Anna Bouteiller, Marianne Defossé,
Rika Devos, Paula Dumont,
Bernard Espion, Anne Lauwers,
Harry Lelièvre, Thierry Lemoine,
Maarten Mahieu, Muriel Muret, Joke Nijs,
Michel Provost, Sven Sterken,
Thomas Stroobants, Peter Van der Hallen,
Yannik Van Praag, Guido Vanderhulst,
Christian Vandermortten, Ine Wouters,
Brigitte Vander Bruggen.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Griet Meyfroots, Koenraad Raeymaekers,
Harry Lelièvre, Stephan Van Bellingen,
Tom Verhofstadt en de leden van het
redactiecomité.

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN

ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@gob.irisnet.be

BEDANKINGEN

Olivia Basseem, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Farba Diop, Alice Gérard.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle
rechten voor het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://erfgoed.brussels>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te betalen
toch nog gerechtigden zijn die niet
gecontacteerd werden, dan worden zij
verzocht zich kenbaar te maken bij de
Directie Monumenten en Landschappen
van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ABOPG – Archief van het Bestuur voor
Oorlogsschade aan private goederen
ARA – Algemene Rijksarchief
AMVB – Archief en Museum van het
Vlaams Leven te Brussel
ARB – Académie royale de Belgique
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut royal
du Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
RLICC – Raymond Lemaire International
Centre for Conservation
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2015/6860/020

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.

